

Ганна ТОВКАНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-6191-9569

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) tovkanec2017@gmail.com*

Марія ТЕЛИЧКО,

викладач іноземної мови

*ВСП «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж
Мукачівського державного університету»
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) mariatelchko1964@gmail.com*

Людмила ЛЕНДЕЛ,

orcid.org/0000-0003-0590-7384

*вчитель англійської мови
Колоднлянської гімназії Іршавської міської ради Закарпатської області
(с. Загаття, Закарпатська область, Україна) lendel.ljudmila@rambler.ru*

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті обґрунтовано особливості комунікативної культури педагога як комплексу емоційної культури, культури мислення, культури мовлення, що сприяє встановленню взаєморозуміння у процесі обміну інформацією між суб'єктами педагогічного процесу. Підкреслено, що культура мислення й емоційна культура педагога передбачають знання і прийняття особливих «моделей», правил поведінки, які становлять кодекс взаємних очікувань, закріплених у свідомості співрозмовників, представників певної соціальної групи. Зосереджено увагу на знакових системах, котрі вимагають уміння контролювати свої емоції та керувати зовнішнім виразом: оптико-кінетичній, пара- й екстралінгвістичній (системі вокалізації й екстралінгвістичних елементах мовлення), організації простору і часу комунікації, візуальному контакті, системі дотиків тощо. Виявлено особливість слухання як активного процесу, що вимагає фізичної та психологічної уваги, внутрішньої зібраності та зусиль. Визначено, що найважливішою характеристикою взаємодії педагога і здобувача освіти є прагнення до «взаємовідображення». Представлено результати емпіричного дослідження, які засвідчують актуальність таких характеристик діяльності педагогів, як вміння встановлювати контакт з аудиторією і підтримувати його впродовж заняття, змістова доступність викладу, правильна літературна вимова та володіння державною мовою. Зроблено висновки, що комунікативна культура педагога є фундаментальною педагогічною компетентністю, яка спрямована на розвиток в особистості всіх пізнавальних процесів, її творчого потенціалу та сприяє стимулюванню до виконання діяльності, суть якої полягає у чіткому усвідомленні змісту вирішуваних завдань і проблем, в умінні підбрати дії, адекватні конкретним умовам, активізує у здобувачів освіти почуття відповідальності за результати.

Ключові слова: культура педагогічної праці, комунікативна культура, культура мислення, культура мовлення, емоційна культура, культура слухання.

Anna TOVKANETS,

orcid.org/0000-0002-6191-9569

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methods of Primary Education
Mukachevo State University
(Mukachevo, Zakarpattia region, Ukraine) tovkanec2017@gmail.com*

Mariia TELYCHKO,

Teacher of Foreign Language

*Separate Structural Unit "Humanitarian Pedagogical Professional College
of Mukachevo State University"
(Mukachevo, Zakarpattia region, Ukraine) mariatelchko1964@gmail.com*

Liudmyla LENDEL,
 orcid.org/0000-0003-0590-7384
 English Teacher

Kolodnyanska Gymnasium of Irshava City Council of Zakarpattia region
 (Zahattia, Zakarpattia region, Ukraine) lendel.ljudmila@rambler.ru

COMMUNICATIVE CULTURE OF TEACHER IN ENSURING THE QUALITY OF EDUCATIONAL INTERACTION

The article substantiates the features of communicative culture of the teacher as a complex of emotional culture, culture of thinking, culture of speech, which contributes to the establishment of mutual understanding in the process of information exchange between the subjects of the pedagogical process. It is emphasized that the culture of thinking and emotional culture of the teacher involves knowledge and adoption of special "models", rules of conduct that constitute a code of mutual expectations, enshrined in the minds of interlocutors, representatives of a particular social group. The focus is on sign systems that require the ability to control their emotions and control external expression: optical-kinetic, para- and extralinguistic (vocalization system and extralinguistic elements of speech), organization of space and time of communication, visual contact, touch system and more. The peculiarity of listening as an active process that requires physical and psychological attention, inner concentration and effort is revealed. It is determined that the most important characteristic of the interaction between the teacher and the learner is the desire for "mutual reflection". The results of empirical research are presented, which testify to the relevance of such characteristics of teachers' activity as the ability to establish contact with the audience and maintain it during the lesson, semantic accessibility of the presentation, correct literary pronunciation and knowledge of the state language. It is concluded that the communicative culture of the teacher is a fundamental pedagogical competence, which aims to develop in the individual all cognitive processes, its creative potential and helps to stimulate activities, the essence of which is a clear understanding of the content of tasks and problems, the ability to select actions of specific conditions, activates students' sense of responsibility for the results.

Key words: culture of pedagogical work, communicative culture, culture of thinking, culture of speech, emotional culture, culture of listening.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному просторі особливо актуальною стає проблема розвитку комунікативної культури педагога. Стрижневим компонентом педагогічної культури й основою професійної діяльності вчителя, педагога, викладача є комунікативна компетентність, яка полягає в умінні організувати педагогічну взаємодію в безпосередній чи опосередкованій формах. Особлива манера говоріння, чітка дикція та помірний темп оповіді, володіння голосом, вміння модулювати його й емоційно забарвлювати своє мовлення стали невід'ємними характеристиками професійної майстерності сучасного педагога. Високий рівень комунікативної культури педагога забезпечує вирішення гострих суперечностей сучасної освіти, таких як перехід від монологу до діалогу, від соціального контролю – до розвитку, від управління – до самоврядування, від установки на передачу суми знань – до спілкування, взаєморозуміння зі здобувачами освіти й орієнтації їх на творчість.

Аналіз досліджень. Комунікативна культура – основа загальної культури людини. Вона забезпечує готовність особистості до самореалізації та самовизначення, є засобом створення та збагачення внутрішнього світу людини, умовою досягнення гармонії із собою та навколишньою дійсністю.

Комунікативна культура в індивідуально-психологічному, суб'єктному плані є «сукупністю умінь і навичок у сфері вербальних і невербальних засобів спілкування та законів міжособистісної взаємодії, які сприяють взаєморозумінню, ефективному вирішенню завдань спілкування» (Пентиліук та ін., 2011: 48).

У сучасних дослідженнях комунікативна культура розглядається як складна структура, котра є відображенням єдності *емоційної культури*, або культури почуттів, що становить вміння особистості адекватно реагувати на навколишню дійсність відповідно до правил поведінки, прийнятих у суспільстві; *культури мислення*, тобто особливої організації пізнавальної діяльності, спрямованої на створення мовленнєвих форм; *культури мовлення*, що є показником рівня освіченості людини та включає вміння і навички неускладненої мовленнєвої діяльності. Ці якості дослідники Н. Авшенюк (Авшенюк, 2014), В. Кан Калик (Кан-Калик, 1987), І. Зязюн (Зязюн та ін., 1997), Г. Товканець (Товканець, 2017: 22), Т. Туркот (Туркот, 2011) відносять до елементів загальної педагогічної культури викладача. М. Пентиліук (Пентиліук та ін., 2011: 52), Л. Струганець (Струганець, 2016), О. Семенов (Семенов, 2013: 267) основу комунікативної культури вбачають у вмінні спілкуватися, обмінюватися інформацією, налагоджувати педагогічно доцільні відносини з учасниками педа-

гогічного процесу, керувати своєю поведінкою, самореалізовуватися у процесі мовного і немовного контакту зі здобувачами освіти, тобто у єдності трьох груп умінь: передавати інформацію, сприймати інформацію (перцепції) та педагогічної техніки. Іншими словами, комунікативна культура є «культурою сприйняття і розуміння особистості, культурою відносин і поведінки, повідомлення та переконання, впливу і взаємовпливу» (Жан-Калік, 1987). Врахування таких особливостей є важливим у педагогічній взаємодії.

Мета статті – обґрунтувати особливості комунікативної культури педагога як комплексу емоційної культури, культури мислення, культури мовлення та її вплив на ефективність освітньої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Наявність складних відносин між окремими компонентами комунікативної культури підтверджується тим, що саме у процесі педагогічного спілкування педагога, з одного боку, доводиться створювати особливу емоційну атмосферу заняття, а з іншого – вирішувати освітні завдання. У цьому проявляється єдність всіх компонентів комунікативної культури: емоційної, мислення й мовлення.

Емоційна культура є вмінням педагога регулювати свій психічний стан, сприймати емоційний настрій інших суб'єктів навчального процесу, керувати своїми емоціями, налаштовувати себе позитивно і домагатися мелодійного різноманіття мовлення. Культура мовлення спирається на емоційну культуру і культуру мислення. Вона є сукупністю конкретних умінь із логіко-композиційної побудови мови, володіння різними видами мовленнєвої діяльності та пов'язана з наявністю особистісних якостей, що забезпечують спілкування (таких як комунікабельність, дружлюбність, мовна ініціатива тощо). У свою чергу, кожен із компонентів комунікативної культури складається з низки елементів. Так, наприклад, дослідження в галузі культури мовлення визначили необхідність вивчення специфіки професійного мовлення як особливого багатоаспектного показника професійної майстерності або складових частин техніки: дикції, інтонації, педагогічного голосу тощо.

Культура мислення – це здатність до самоуправління своєю діяльністю і свідомістю, здатністю цілеспрямовано, усвідомлено будувати відносини з іншими людьми та регулювати свої психічні стани для підтримки, розвитку міжособистісних відносин, змінювати поведінку на основі співмірності своїх інтересів із потребами суспільства й особливостями власної особистості, визначати культурологічну базу (Товканець, 2017: 39–42),

перебудовувати власну діяльність відповідно до цілей групи, їхньої особистої значимості та своїх можливостей, вміння організовувати пізнавальну творчу діяльність, ініціювати й управляти комунікативною взаємодією.

Крім того, культура мислення й емоційна культура педагога передбачають знання і прийняття особливих «моделей», правил поведінки, що становлять «кодекс взаємних очікувань», закріплених у свідомості співрозмовників, представників певної соціальної групи. Цей «кодекс» становить основу етикету спілкування, який визначає всі види офіційної (службової, громадської, цивільної, освітньої) та неофіційної (сімейної, товариської, побутової) взаємодії (Шинкаренко, 2009). Етикет спілкування виявляється у мовленнєвій та поведінковій формах, системах стійких формул, стереотипів спілкування, які увійшли у свідомість і мовлення членів суспільства у процесі його історичного розвитку і використовуються для вербального обслуговування етикету поведінки. Мовний етикет зі складною системою знаків, правил мовленнєвої поведінки визначають у процесі спілкування (вербального або невербального) ставлення до співрозмовника і водночас є проявом загальної культури мовця (Туркот, 2011; Шинкаренко, 2009).

Педагог у професійній взаємодії має велику свободу в реалізації мовленнєвої діяльності, у зв'язку з чим він повинен володіти мовним етикетом достатньою мірою, щоб не допустити порушення соціальних ролей (диференціація за типами рівний – старший – молодший, представник сфери розумової праці чи робочої професії, керівник – колега – підлеглий тощо), не зробити помилки у стилістичній забарвленості своєї промови (стиль ділового спілкування, розмовно-побутовий, науковий, технічний тощо) чи невербальній формі комунікації (неприпустимі жести, пози, зайва жестикуляція тощо).

Останніми роками категорія «спілкування» набуває більш глобального характеру, у зв'язку з чим дослідники (Семенов, 2013; Тер-Минасова) звертають увагу на необхідність вивчення особливостей педагогічної взаємодії та комунікативної культури в мультикультурному середовищі.

Відмінність у національному сприйнятті норм комунікативної культури особливо цікаво простежити у сфері невербального спілкування. Якщо вербальна комунікація як знакова система використовує мовленнєву, за допомогою якої здійснюється кодування і декодування інформації, то невербальне спілкування, широко відоме як «мова жестів», також є неодмінним компонентом кому-

нікативної культури педагога, а також його культури як представника певної нації.

Окремі соціальні ролі та професії вимагають уміння контролювати свої емоції та керувати їхнім зовнішнім виявленням. До них належать ролі керівників колективів, обслуговуючого персоналу, а також професії, пов'язані з постійними контактами із клієнтами, людьми різних соціальних груп і вікових категорій. Тому педагог особливо добре повинен знати, як оточуючі сприймають його міміку, жести, вміння регулювати прояв своїх емоцій і артистично використовувати невербальні засоби для підвищення ефективності комунікативних зусиль.

Дослідники виділяють кілька таких знакових систем:

1. Оптико-кінетичну знакову систему (включає жестикуляцію, міміку, пантоміму). Є низка універсальних жестів і виразів обличчя (напівнахил голови, похитування головою в такт мови, доброзичлива усмішка тощо), котрі свідчать про доброзичливе ставлення до співрозмовника, готовність продовжувати спілкування з ним. Водночас варто зауважити, що в кожній культурі існують свої правила використання жестів, порушення яких може привести до розриву контакту, емоційних зусиль й інших непорозумінь у спілкуванні (Тер-Минасова). Крім того, представники різних націй мають різну частотність жестикуляції, пов'язану з темпераментом та особливостями національної культури (Зязюн та ін., 1997). Особливе місце у спілкуванні займає посмішка. У більшості культур вона позначає привітне, доброзичливе ставлення до співрозмовника або є показником ввічливої уваги (Туркот, 2011).

2. Систему пара- й екстралінгвістичних знаків (систему вокалізації й екстралінгвістичні елементи мовлення: паузи, покашлювання, плач, сміх, темп та ін.). Особливості національних культур наклали відбиток і на ці параметри: наприклад, у східних культурах не прийнято розмовляти та проводити навчальні заняття «командним голосом» (Тер-Минасова).

3. Знакову систему простору і часу взаємодії (взаємне розміщення партнерів, місце проведення комунікації). Для цих параметрів також існує певна залежність від етикетних норм спілкування, закріплених в окремих культурах (Зязюн та ін., 1997).

4. Систему різних видів дотику під час бесіди, погладження, рукостискання, поцілунки та інші форми фізичних контактів (Зязюн та ін., 1997).

5. Знакову систему візуалізації – візуальний контакт, або «контакт очей», під яким розуміють частоту обміну поглядами, тривалість їх, зміну

статички та динаміки погляду, прагнення уникнути його або, навпаки, відкритість і прямоту погляду, його емоційну забарвленість тощо. За умов викладання постійний візуальний контакт з аудиторією є обов'язковим елементом комунікативної культури, умовою підтримки уваги й активності здобувачів освіти (Семенов, 2013; Тер-Минасова).

Продовжуючи розгляд структури комунікативної культури викладача, ми пропонуємо як її обов'язковий компонент визначити і *культуру слухання*. Ефективне слухання, як і культура мовлення, будучи протилежними, але взаємопов'язаними сторонами одного процесу, є найважливішим засобом педагогічної взаємодії. Здебільшого співрозмовників цінують не за вміння говорити, а за вміння уважно і доброзичливо слухати. Слухання – це активний процес, що вимагає фізичної психологічної уваги, внутрішньої зібраності та психологічного зусилля, оскільки потрібно сконцентруватися на інформації, яка повідомляється, не перемикаючись на сторонні думки.

Підкреслимо, що основою змісту педагогічної взаємодії виступає обмін інформацією між суб'єктами педагогічного процесу, організація педагогом взаєморозуміння і взаємин зі здобувачами освіти за допомогою різних комунікативних засобів, однак суть педагогічної взаємодії не можна обмежити тільки обміном інформацією.

Як найважливіші характеристики комунікативної культури виділяють також «відображення образу однієї людини в іншій, реалізацію її прагнення продовжити себе в іншій людині, транслювати себе через спільну діяльність в іншому» (Тер-Минасова), розуміння сутності педагогічної взаємодії як прагнення педагога «транслювати» свою індивідуальність, будувати особистісну траєкторію спілкування у процесі спільної діяльності зі здобувачами освіти, здійснюючи процес своєї персоналізації (Садова, 2000: 6–7). Однак на шляху процесу персоналізації можуть постати проблеми відсутності здатності бути прийнятою співрозмовником, дефіциту засобів впливу (оригінальність мислення, «багатство душі», доброта, воля та ін.), або небажання партнера сприймати іншу особистість. Для здійснення персоналізації необхідний контакт, тобто особлива форма впливу, симетрична за своєю природою, оскільки прагнення до персоналізації однієї людини має бути зустрінуте бажанням бути учасником спілкування з боку іншої людини.

Варто акцентувати увагу ще на одному чиннику позитивної комунікативної взаємодії. Педагог може відчувати як суб'єктивні, так і об'єктивні

труднощі у процесі здійснення педагогічної взаємодії. Будучи учасником певних психологічних і соціальних відносин, педагог може зробити у викладі навчального матеріалу низку комунікативних помилок, найбільш типовими серед яких є: недостатня послідовність; відволікання уваги від досліджуваної проблеми; багатослівність; невміння сформулювати положення; невміння відокремити вихідне положення від наслідків, недостатньо чітко розмежування аргументу, що може негативно відобразитися у мовленні та мисленні здобувачів освіти (Туркот, 2011). Важливо так сконструювати педагогічну взаємодію, щоб не відбувалося згасання інтересу у процесі спілкування і втрати контакту між партнерами, що впливає не тільки на початкову стадію, але і на весь процес комунікації, оскільки взаємодія учасників проявляється в тому, як вони прислухаються один до одного, реагують на дії та слова.

Проведене нами опитування студентів педагогічних спеціальностей різних форм навчання (очної та заочної) у Мукачівському державному університеті та Гуманітарно-педагогічному фаховому коледжі Мукачівського державного університету, у якому взяли участь 186 осіб, було спрямоване на з'ясування тих показників комунікативної культури педагога, котрим вони надавали найбільше значення. Хоча було названо понад тридцять проявів, найбільш часто повторювалися такі: впевненість лектора у своєму професіоналізмі, його підготовленість до виступу, що виражається у вільному володінні матеріалом, наявність цитат, посилок на сучасні джерела, виклад альтернативних концепцій (82%); вміння встановити контакт з аудиторією та підтримувати його протягом всього виступу (72%); вміння активізувати увагу слухачів і залучити їх у плідну пізнавальну діяльність шляхом постановки проблемних питань, обговорення особистого досвіду слухачів (79%); емоційність і образність мови (67%); доступність викладу, правильна літературна мова та володіння державною мовою (59%). До найбільш таких, що часто зустрічаються, недоліків у комунікативній культурі педагога респонденти відносили: супер-

ечливість, нелогічність викладу (87%); необґрунтовані відхилення від теми (85%); читання лекції за конспектом (76%); відсутність контакту з аудиторією (763%); надмірне використання термінів (67%); монотонність (62%); занадто швидкий темп викладу (59%); тихий або, навпаки, крикливий голос (55%); використання складних і громіздких синтаксичних конструкцій (51%) та ін.

Комунікативна культура педагога, структурними компонентами якої є емоційна культура, культура мовлення, культура мислення та культура слухання, стає чинником системи педагогічної взаємодії, яка полягає у швидкому і точному знаходженні відповідного змісту такої взаємодії, застосуванні комунікативних засобів, адекватних і творчій індивідуальності педагога, і ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям здобувачів освіти, володінні діалогом, співпраці, правильному сприйманні, врахуванні особливостей освітнього процесу.

Висновки. Комунікативна культура педагога є основою педагогічної взаємодії. Необхідність її формування зумовлена тим, що педагог постійно включений у процес спілкування, який передбачає різноманітні та багатопланові відносини зі здобувачами освіти, з їхніми батьками, колегами.

Організуючи комунікативну діяльність, педагог здійснює координацію педагогічної взаємодії залежно від освітніх умов, вибирає мовні та мовленнєві засоби залежно від потреб і поставленої мети, прогнозує їхню ефективність і раціональність. Комунікативна культура педагога є визначальною педагогічною компетентністю, що спрямована на розвиток в особистості всіх пізнавальних процесів, її творчого потенціалу та сприяє стимулюванню до виконання діяльності, суть якої полягає у розумінні змісту вирішуваних завдань і проблем, в умінні підбирати дії, адекватні конкретним умовам, активізує у здобувачів освіти почуття відповідальності за якісні результати професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні перцептивних умінь і навичок і їхнього впливу на формування особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.
3. Педагогічна майстерність : підручник / А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
4. Пентилюк М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 224 с.
5. Садова В. В. Формування комунікативної культури вчителів початкових класів у процесі методичної роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2000. 21 с.

6. Семенов О. М. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів. *Педагогіка вищої та середньої школи* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2013. С. 266–270. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32306773.pdf> (дата звернення: 14.02.2021).
7. Струганець Л. Мовнокомунікативна компетентність учителя-лідера : навчальний посібник. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.
8. Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі : монографія / кол. авторів ; ред. О. О. Лаврентьєвої, О. П. Крупського, Є. В. Намлієва. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. 360 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. URL: <http://www.fl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf> (дата звернення: 14.02.2021).
10. Товканець Г. В. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя в умовах модернізації: методологічний і методичний аспекти : монографія. Мукачево : Редакційно-видавничий центр МДУ, 2017. 233 с.
11. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи. Київ : Кондор, 2011. 628 с.
12. Шинкаренко Т. І. Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник. Київ : Київський університет, 2009. 296 с.

REFERENCES

1. Avsheniuk N. Kompetentnisnyi pidkhdid do pidhotovky pedahohiv u zarubizhnykh krainakh: teoriia ta praktyka: monohrafiia. [Competence approach to teacher training in foreign countries: theory and practice: monograph]. Kirovograd: Imex-LTD, 2014. 280 p. [in Ukrainian].
2. Kan-Kalyk V. A. Uchyteliu o pedahohicheskom obshchenyy [To the teacher about pedagogical communication]. Moskva: Enlightenment, 1987. 190 p. [in Russian].
3. Pedahohichna maisternist: Pidruchnyk [Pedagogical skills: Textbook.]. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I.F. Kryvonos ta in.; Za red. I. A. Ziaziuna. Kyiv: Higher school, 1997. 349 p. [in Ukrainian].
4. Pentyliuk M. I., Marunych I. I., Haidaienko I. V. Dilove spilkuvannia ta kultura movlennia. [Business communication and speech culture]: Center for Educational Literature, 2011. 224 p. [in Ukrainian].
5. Sadova V. V. Formuvannia komunikatyvnoi kultury vchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi metodychnoi roboty: [Formation of communicative culture of primary school teachers in the process of methodical work: author's ref. Dissertation ... cand. ped. science. Kharkiv, 2000. 21 p. [in Ukrainian].
6. Semenov O. M. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnih ekonomistiv. Formation of communicative competence of future economists. Pedagogy of higher and secondary school: collection of scientific works]. Kryvyi Rih, 2013. P. 266–270. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32306773.pdf> [in Ukrainian]. (accessed: 14.02.2021).
7. Struhanets L. Movnokomunikatyvna kompetentnist uchytelia-lidera [Linguistic and communicative competence of a teacher-leader: a textbook] Kyiv: SE NVC "Priorities", 2016. 40 p. [in Ukrainian].
8. Teoria i praktyka profesiinoho stanovlennia osobystosti v sotsiokulturnomu prostori: monohrafiia / kol. avtoriv; red. O. O. Lavrentievoi, O. P. Krupskoho, Ye. V. Namliieva. [Theory and practice of professional development of the individual in the socio-cultural space: a monograph]. Dnipropetrovsk: Accent PP, 2014. 360 p. [in Ukrainian].
9. Ter-Minasova S. G. Yazyk i mezhkulturnaya kommunikacziya. [Language and intercultural communication]. URL: <http://www.fl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf> [in Russian] (accessed: 14.02.2021).
10. Tovkanets H. V. Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia v umovakh modernizatsii: metodolohichni i metodychni aspekty [monohrafiia]. [Formation of pedagogical culture of the future teacher in the conditions of modernization: methodological and methodical aspects [monograph]. Mukachevo: Editorial and Publishing Center of Mukachevo State University, 2017. 233 p. [in Ukrainian].
11. Turkot T. I. Pedahohika vyshchoi shkoly. [Pedagogy of Higher school]. Kyiv: Condor, 2011. 628p.
12. Shynkarenko T. I. Dyplomatychnyi protokol ta etyket : navch. posibnyk. [Diplomatic protocol and etiquette: textbook. manual]. Kyiv University, 2009. 296 p. [in Ukrainian].